

**Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi**

Cilt 4, Sayı 1 (Mart 2007)

Mak. #4, ss. 25-45

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı

Ufuk Tavkul

Ankara Üniversitesi –Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

ÖZET

Türk ve Çin kültürünün ortak kültürel unsurları arasında sayılan on iki hayvanlı takvim sistemi, kültürel temaslar neticesinde geniş bir coğrafyada pek çok halkın kültürel yapısına girmiş ve farklı biçimler kazanmıştır. On iki hayvanlı Türk takvim sisteminin yayıldığı saha Sibiry'a'dan Doğu Avrupa'ya kadar uzanmaktadır. Makalede takvim sisteminin geçirdiği tarihi evreler ve günümüzde Kuzey Türklüğü sahasında yayıldığı ve etkilediği alanlar konu edilmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Kültürel Etkileşim, Türk Kültürü, On İki Hayvanlı Takvim

ABSTRACT

The twelve-year animal cycle calendar which is one of the common cultural elements of Turkish and Chinese culture has been extended over many peoples' cultural structure in different forms by cultural interaction. The region that the Turkish twelve-year animal cycle calendar has been spread lies from Siberia to Eastern Europe. In this paper, the historical development of the twelve-year animal cycle calendar and the regions which it has been spread among the Northern Turkish peoples has been studied.

KEY WORDS

Cultural Interaction, Turkish Culture, The Twelve-Year Animal Cycle Calendar

1. Giriş

Kültürel etkileşim, kültür unsurlarının coğrafi bakımdan yer değiştirerek bir toplumdaki başka bir topluma geçmesi hadisesini tanımlayan “kültürel yayılma” sürecinin tabii bir sonucudur. Kültür alış verişi yeryüzünde yaşayan hemen her toplum için söz konusudur ve kültürel yayılma vasıtasıyla toplumlar birbirlerinin kültürlerini etkiler ve ondan etkilenirler. Ancak, herhangi bir toplumun sosyal yapısına giren yeni bir kültür unsurunun, o toplumun kültürünün bir parçası olabilmesi her zaman kolay ve çabuk gerçekleşmez. Bu yeni kültür unsurunun toplum tarafından kabullenilmesi ve toplumun diğer kültür unsurları ile bütünleşmesi gerekir.

Birbirinden farklı kültüre sahip iki toplumun sürekli ilişki ve etkileşim içinde bulunmaları sonucunda, her iki toplumun bazı kültürel unsurları birbirlerini etkileyerek değişime uğrarlar ve her iki toplumda ortak veya birbirine çok benzeyen kültür unsurları ortaya çıkar. Sosyoloji ve sosyal antropoloji’de kültürleşme (acculturation) adı verilen bu hadise, iki farklı kültüre ait unsurların her iki toplum tarafından benimsenerek ortaya yeni bir kültür sentezi çıkması süreci olarak tanımlanır. Toplumun komşu kültürlerden aldığı yenilikler kendi kültürü tarafından benimsendiği anda, kültürleşme süreci başlamış demektir. Ancak, hiçbir kültür diğer kültürlerin unsurlarını kendi toplumsal bünyesine uyum sağlayacak biçimde özümsemeyen alamaz.

On iki hayvanlı takvim sistemi bütün dünyada Çin kültürünün bir parçası olarak tanınır ve bilinir. Ancak Çin takviminde yer alan bazı hayvan adlarının alışla gelmiş hayvan adlarıyla uyuşmaması, on iki hayvanlı Çin takvimindeki bazı hayvan adlarının Avustralya-Asyatik kökenli bazı kültürlerden ödünç alınmış olabileceği düşüncesini doğurmuştur (Vovin 2004: 118). Bazı Türkologlara göre ise, on iki hayvanlı takvim sistemi bozkır kültürünün temsilcisi olan Türklerin icadıdır ve onlardan Çinlilere geçmiştir.

Bu makalenin amacı, on iki hayvanlı takvim sisteminin kökenini ve kime ait olduğunu ortaya koymaktan ziyade, bir kültürleşme örneği olduğuna inandığımız bu takvim sisteminin kültürel etkileşim vasıtasıyla yayıldığı geniş coğrafyayı ve farklı kültürlerde aldığı değişik biçimleri incelemek olacaktır.

Japonya’dan Doğu Avrupa’ya kadar, eski Çin ve Türk kültürlerinin etki sahasına giren geniş bir coğrafyada on iki hayvanlı takvim sistemine rastlamak mümkündür. Çin kültürü Doğu ve Güney Asya’daki farklı toplumları etkileyerek on iki hayvanlı takvim sistemini onlara yayarken, bu takvim eski Türk kültürü vasıtasıyla Altay-Sibirya, Orta Asya, Kafkasya ve Kafkas Ötesi, Doğu Avrupa topraklarında yaşamakta olan Türk halklarının kültürel yapılarının da önemli unsurlarından biri olmuş, bu

arada kültürel etkileşime girdikleri çeşitli yabancı kavimlere de bu takvim sistemini yaymışlardır.

Yeryüzündeki çeşitli kültürler arasında, yıllara on ikilik bir çevrim içinde hayvan adlarının verildiği takvim sistemlerine rastlamak mümkündür. Sözgelimi, on iki hayvanlı eski Türk ve Çin takvimlerinin bir benzeri Amerika kıtasındaki Aztekler arasında da kullanılmaktaydı (Tekay 1994: 8).

On iki hayvanlı Türk takviminin kökeni konusunda bugüne kadar çeşitli bilim adamları tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan kimileri bu takvim sistemini Çinlilere bağlarken, kimileri de Türklerden yayıldığını iddia etmektedirler.

Türklerin bu takvim sistemini Çinlilerden öğrendiği nazariyesini savunan L. Bazin'e göre, bu takvimin sembollerinden *Luu* (Ejder) gibi bazılarının Çin kaynaklı olması bunun bir delilidir (Esin 2002: 511).

E. Chavannes'ın tarihî araştırmalarına göre ise, on iki hayvanlı takvim Çin'in kuzeyindeki Türk boyları arasında M.Ö. V. yüzyıl sıralarında doğmuş ve M.Ö. II-I. yüzyılda Çin'e yayılmıştır (Esin 2002: 511). E. Chavannes bu takvime ait bir takım Çince metinler yayımlarken, takvimle onu doğuran iptidaî Türk tefekkürü arasında bazı ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Fakat bir Türkolog olmadığı için, bu hususta Çin kaynaklarından edindiği bilgilerle yetinmek zorunda kalmıştır (Turan 1941: 7).

L. Rásonyi'ye göre ise resmî Çin takviminin esasını eski Türk kavimlerinin takvim sistemleri teşkil etmekle birlikte, Türkler daha sonra ilmî esasa göre geliştirilen Çin takvimini tekrar kabul etmişlerdir (Rásonyi 1988: 34).

On iki hayvanlı takvimin sembollerinden biri olan *Luu* (Ejder) sembolünü Çin kültürüne bağlayarak, bu takvimin Çinlilerden Türklere geçtiğini ileri süren L. Bazin'in aksine, W. Eberhard ejderin Hun Türkleri döneminde kült kabul edildiğini, dolayısıyla Hunların gelişmiş bir takvim sistemine sahip olduklarını belirtir (1996: 77).

İlk bakışta birbirlerine benzemekle birlikte, on iki hayvanlı Türk ve Çin takvimleri arasında önemli sayılabilecek farklılıklar vardır. Eski Türk takviminin en önemli özelliği hayvanlığa dayalı bir ekonomik sistemin gereklerini yansıtmasıdır. Çin takvimi ise tarıma dayalı bir takvimdir. Tarım ekonomisi için takvimin düzenleyicisi olarak astronomi bilgisi büyük önem taşıyordu (Tekay 1994: 9). Başlangıçta ay yılına dayanan on iki hayvanlı Türk takvim sistemi Cök Türkler zamanında güneş yılına çevrilmiştir (Kafesoğlu 1991: 329). Bunda şüphesiz, astronomi konusunda daha ileri seviyede bulunan Çin kültürünün Türk kültürünü etkilemiş olması söz konusudur.

Orhun yazıtları, Uygur kitap ve hukukî vesikaları, Tuna Bulgar yazıtları gibi pek çok tarihî yazılı kaynakta kullanıldığı belgelenen on iki hayvanlı Türk takvimi, İslâm kaynaklarında Tarih-i Türkî, Tarih-i Türkistan, Tarih-i Hita, Sâl-i Türkân, Ahkâm-ı sâl-i Türkân gibi adlarla zikredilmektedir (Çay 1993: 21).

On iki hayvanlı takvim sisteminde her on iki yıl bir devir meydana getirir ve buna *müçel* adı verilir. On iki hayvanlı takvimin temelini, bir devri meydana getiren yıllara verilen hayvan adları teşkil etmektedir (Nur 1981: 226).

2. Orta Çağ Kaynaklarında On İki Hayvanlı Takvim

On iki hayvanlı Türk takvimine dair İslâm kaynaklarının en eskisi Bîrûnî'nin *El-Athâr-ül-Bakiye* adlı eserinde verdiği malûmattır. Fakat buradaki bilgiler yanlış ve Bîrûnî "Cedvel üt Türkî" adlı sütun altında on iki hayvan adını sayarken, bunları yıl değil ay adları sanmaktadır (Turan 1941: 11). Bîrûnî 1030 yılında Gazneli Mahmud'un oğlu Mes'ud'a ithafen yazdığı *El-Kânun-ül Mes'udî* adlı eserde bu yanlışını düzeltir. Bu eserde Türklerin on iki yılda bir devreden takvimleri olduğundan ve her yıla bir hayvan adı verdiklerinden bahseden Bîrûnî, her ne kadar hayvanların adlarını burada vermezse de, *El-Athâr-ül-Bakiye* adlı eserindeki hatasını böylece giderir (Turan 1941: 11).

Bîrûnî'ye göre on iki hayvanlı Türk takvimini meydana getiren yıl adları şöyledir: *Sıçgan* (sıçan), *Ud* (sığır), *Bars* (pars), *Tavuşkan* (tavşan), *Lu* (ejder), *Yılan* (yılan), *Yund* (at), *Koy* (koyun), *Piçin* (maymun), *Taguk* (tavuk), *İt* (köpek), *Tonguz* (domuz).

Cengiz Han'ın torunu Hülâgü zamanında Meraga'da bir rasathane kuran Nasîr üd Dîn Tûsî'nin *Ziyc-i İlhanî* adlı eserinde verilen bilgilerden, on iki hayvanlı Türk takviminin İran'da da kullanıldığı anlaşılmaktadır (Turan 1941: 15). Tûsî, Cengiz Han'ın tahta çıkışından yüz yıl sonrasına kadar, on iki hayvan yılları ile hicrî yılları karşılaştıran bir cetvel düzenlemiştir.

İlhanlılar devrinde yazılan İbn Mühennâ lügatında müellif, on iki hayvanlı takvim hakkında Şeref üz-Zaman Tabîb ül-Mervezî'nin *Tabâyi'ül-Hayvan* adlı eserinden bilgi naklettikten sonra, "Türk ve hassaten bugünkü Moğol hükümdarları takvimlerinde Uygur tarihlerinden ve kadîm kitaplardan bu tarihle tarih atarak nakiller yaparlar." demektedir (Turan 1941: 17).

İbn Mühennâ'da yıl adları şöyledir: *Sıçgan yılı* (senetü'l-fâr), *Sığır yılı* (senetü'l-bakr), *Bars yılı* (senetü'n-nemer), *Balık yılı* (senetü's-semk), *At yılı* (senetü'l-feres), *Bicîn yılı* (senetü'l-kurd), *İt yılı* (senetü'l-kelb), *Tafışgan yılı* (senetü'l-erteb), *Yılan yılı* (senetü'l-hayve), *Koyun yılı* (senetü'l-ganem), *Taguk yılı* (senetü'd-daccâc), *Tonguz yılı* (senetü'l-hazîr) (Nur 1981: 228).

İbn Mühennâ'da hayvan adlarının sıralanışında bir farklılık olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca *Lu* (ejder) yerine burada *Balık* yılının konulduğu göze çarpmaktadır.

İlhanlılar döneminde İran'da yaygın biçimde kullanılan on iki hayvanlı takvim, İlhanlıların yabancı devletlerle yaptıkları resmî yazışmalara da girer. Sözelimi Argun

Han'ın Papa Honorius IV'e gönderdiği mektup Tavuk yılı (1285), Güzel Filip'e gönderdiği mektup da Sığır yılı (1289) tarihlerini taşır. İran'da yazılan *Câmi'üt Tevarih* ve *Ravdat üs Safa* gibi Farsça eserlerde yıl adlarının Farsça veya Moğolca değil, Türkçe hayvan adlarıyla yazılmaları, bunların artık birer terim (istilah) olarak İlhanlı devleti kültürüne yerleştiğini belgeler (Turan 1941: 58).

Timur'un torunu Uluğ Beğ'in *Ziyc-i Gürğânî* adlı eserinde on iki hayvanlı takvime dair verdiği bilgilerin, Nasîr üd Dîn Tûsî'nin *Ziyc-i İlhanî* adlı eserinden iktibas edildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, Uluğ Beğ birçok yerde Tûsî'nin cümlelerini hiç değiştirmeden aynen nakletmektedir (Turan 1941: 19).

Uluğ Beğ'e göre yıl adları şöyledir: *Keskü* (sıçan), *Ud* (sığır), *Bars* (pars), *Tuşkan* (tavşan), *Lu* (ejder), *Yılan* (yılan), *Yund* (at), *Koy* (koyun), *Piçin* (maymun), *Dakuk* (tavuk), *İt* (köpek), *Tonguz* (domuz).

Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lûgatî't-Türk'te on iki hayvanlı Türk takviminin ortaya çıkışını şu olaya bağlar:

“Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçen bir savaş öğrenmek ister. Fakat o savaşın yapıldığı yılda yanılırlar. Bunun üzerine, toplanan kurultayda gelecek nesillerin de tarih konusunda yanılmaları için on iki burç ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad konulması kararlaştırılır. Hakan ava çıkar ve yaban hayvanlarının İlisu ırmağına doğru sürülmesini emreder. Suya sürülen hayvanlardan on ikisi ırmağı geçer. Her geçen hayvanın adı bir yıla ad olarak konulur. İlk geçen hayvan sıçan olduğu için, ilk yılın adına “sıçgan yılı” denir (Atalay 1985: 345).

Dîvânü Lûgatî't-Türk adlı eserinde Kaşgarlı Mahmud yıl adlarını şöyle verir: *Sıçgan* (sıçan), *Ud* (sığır), *Bars* (pars), *Tavışgan* (tavşan), *Nek* (ejder), *Yılan* (yılan), *Yund* (at), *Koy* (koyun), *Biçin* (maymun), *Takağu* (tavuk), *İt* (köpek), *Tonguz* (domuz).

Tuna Bulgarlarında On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Doğu Avrupa'da hâkimiyet kuran ilk Türk devletlerinden Tuna Bulgarlarına ait “Bulgar Hanları Listesi”nde, her hükümdarın tahta çıkış yılını belirten ve iki kelimeden oluşan Tuna Bulgarcası ibarelerin ilk kelimesi on iki hayvanlı Türk takviminin yıllarından birini gösteren bir hayvan adı, ikinci kelimesi ise o yılın ayını belirten bir sıra sayısıdır.

Tuna Bulgarlarının on iki hayvanlı takvimlerinde tespit edilebilen yıl adları şunlardır (Tekin 1987: 20):

COMOP	<i>Somor</i>	(sıçan)
IIIETOP	<i>Şegor</i>	(sığır)
—		(pars)

—		(tavşan)
ВЕРЕНИ	<i>Vereni</i>	(ejder)
ДИЛОМЪ	<i>Dilom</i>	(yılan)
ДВАН	<i>Dvan</i>	(at)
ТЕКОУ	<i>Tekou</i>	(koyun)
—		maymun)
ТОХ	<i>Toh</i>	(tavuk)
ЕТХЪ	<i>Yethi</i>	(köpek)
ДОХС	<i>Dohs</i>	(domuz)

Gök Türk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtlarında On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Kül Tigin, Bilge Kağan, Ongin, Şine-Ussu yazıtlarında on iki hayvanlı takvimin izlerine rastlanmaktadır. Bu yazıtlarda karşımıza çıkan yıl adları şöyledir:

<i>Küsgü</i>	(sıçan)
—	(sığır)
<i>Bars</i>	(pars)
<i>Tabısgan</i>	(tavşan)
<i>Ulu</i>	(ejder)
<i>Yılan</i>	(yılan)
<i>Yılka</i>	(at)
<i>Kony</i>	(koyun)
<i>Biçin</i>	(maymun)
<i>Takıgu</i>	(tavuk)
<i>It</i>	(köpek)
<i>Lağzın</i>	(domuz)

Türk Runik harfli metinlerde kullanılan bazı yıl adlarına örnek olarak şu yazıtları verebiliriz:

Kül Tigin Yazıtı / Kuzey Doğu Tarafı

Kül Tigin koon yılka yiti yegirmike uçdı. Tokuzunç ay yeti otuzka yog ertürtümüz. Barkin bedizin bitig taşın biçin yılka yitinç ay yiti otuzka koop alkdımız. « Kül Tigin Koyun yılında on yedinci günde öldü. Dokuzuncu ayın yirmi yedisinde yas törenini tamamladık. Türbesini, resimlerini-heykellerini, kitabe taşını Maymun yılında yedinci ayın yirmi yedisinde hep bitirdik. » (Tekin 1988: 24-25)

Bilge Kağan Yazıtı / Güney-Doğu Tarafı

Bunça kazanıp kañım kagan it yıl onunç ay altı otuzka uça bardı. Lagzin yıl bişinç ay yiti otuzka yog ertürtüm. "Bu kadar çok kazanıp babam hakan Köpek yılının onuncu ayının yirmi altısında vefat etti. Domuz yılının beşinci ayının yirmi yedisinde cenaze törenini tamamladım." (Tekin 1988: 54-55)

Ongin Yazıtı / Yazıtın Sağ Tarafı

Üze terri kan luu yılka yetinç ay küçlüg alp kaganımda adırılı bardımız. "Üstte gök han ejderha yılında yedinci ayda güçlü, cesur hakanından ayrılıverdiniz." (Orkun 1994: 130)

Şine-Usu Yazıtı / Kuzey Tarafı

Ozmış Tigin kan bolmuş, koy yılka yorıdım, ekinti süngüş (eñil)ki ay altı yarıkta (t(okıdım))...Tutdım katunun anda altım, Türk bodun anda magaru yok boltı, anda kisre takıgu yılka...bodun...un tuyup...üç Karluk yablak sakınıp teze bardı, kurıya on ok(k)a kirti, lagzin yılka t(okıdım))... "Ozmış Tigin han olmuş, koyun yılında (üzerine) yürüdüm, ikinci harbi ilk ayın altıncı gününde yaptım...Tuttum hatununu orada aldım, Türk kavmi orada bütün yok oldu, ondan sonra tavuk yılında...kavmi...duyup...Üç Karluklar fena düşünüp kaçıp gitti, geride On Oklara girdi, domuz yılında savaş yaptım." (Orkun 1994: 166)

Şine-Usu Yazıtı / Doğu Tarafı

Eki oğluma yabgu şad at birtim, tarduş tölis budunka birtim, ançıp bars yılka çık tapa yorıdım. "İki oğluma Yabgu, Şad adını verdim, Tarduş Tölis kavminin üzerine verdim, bunu yapıp pars yılında Çiklere karşı yürüdüm." (Orkun 1994: 170-171.)

Uygur Belgelerinde On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Eski Uygur hukuk vesikalarında da on iki hayvanlı Türk takviminin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu belgelerde tespit edilebilen yıl adları şunlardır: *Küskü* (sıçan), *Ud* (sığır), *Bars* (pars), *Tavırgan* (tavşan), *Luu* (ejder), *Yılan* (yılan), *Yunt* (at), *Koy* (koyun), *Biçin* (maymun), *Takıgu* (tavuk), *İt* (köpek), *Tonguz* (domuz).

Eski Uygur hukuk vesikalarında karşımıza çıkan yıl-hayvan adlarına örnek olarak şunları verebiliriz:

Küskü yıl sekizinç ay sekiz yigirmike ben Tüşimi ağır igke tegmişke edgü ayıg bolgay men tip kişim Silangka bitig kotdum. « Sıçan yılı sekizinci ayın on sekizinde ben Tüşimi ağır hastalığa tutulduğum için iyi veya fena olacağını düşünerek, karım Silang'a vasiyetnâme bıraktım. » (Arat 1987: 557-558)

Bars yıl tokuzunç ay altı otuzka biz UtuznungBaltur atlg temirçi karabaş Toyınçuknung ay-Sılıg atlg ebçi karabaş bözçi bu ikegü begileringe ayıtmatın er ebçi bolmuşlar. "Pars yılı dokuzuncu ayın yirmi altısında biz Utuz'un Baltur adlı demirci kölesi ile Toyınçuk'un Ay-Sılıg adlı dokumacı kadın kölesi bu ikisi

beylerinden izin almadan koca ve karı olmuşlar.” (Arat 1987: 559)

Bu nişang mening ol Yılan yıl üçünç ay tokuz yangıka. “Bu nişan benimdir. Yılan yılı üçüncü ayın dokuzunda. (Arat 1987: 561)

Koyun yıl aram ay on sekizke biz İnç Buka arug ikegü tarbış apam... “Koyun yılı ilk ayın on sekizinde biz İnç Buka ile Arug ikimiz büyük kardeşimiz Tarbış...” (Arat 1987: 562)

Bars yıl törtünç ay yigirmike manga Tölek Temürke sanlıg Tıyuktaki taş köprügnüing öngdün smgarkı tegsintürü tamlıg kaylalıkımmu... “Pars yılı dördüncü ayın yirmisinde, bana Tölek Temür’e ait bulunan Tıyuk’taki taş köprünün ön tarafındaki, etrafı duvar ile çevrili tarlamı...” (Arat 1987: 563)

Küskü yıl bişinç ay üç yangıka Kitirtin kelgüci ilçilerke... “Sıçan yılı beşinci ayın üçüncü gününde Kıtır’dan gelen elçilere...” (Arat 1987: 564)

Ud yıl çakşapat ay iki oduzka Buyan Temür ilçining nökülteringe... “Sığır yılı on ikinci ayın yirmi ikisinde Buyan Temür elçinin adamlarına...” (Arat 1987: 565)

Bars yıl altınç ay iki otuka manga yigedmişke tüşke üür kergek bolup... “Pars yılı altıncı ay, yirmi ikinci günü, bana Yigedmiş’e faizi ile darı lâzım olduğundan...” (İzgi 1987: 116)

Küskü yıl altınç ay on yangıka manga kaisiduka tüşke küncid kergek bolup, il temirtin... “Fare yılı altıncı ay onuncu gününde bana Kaisidu’ya faizi ile susam lâzım olup, İl Temir’dan...” (İzgi 1987: 117)

takıgu yıl törtünç ay tokuz oduzka manga ögrüz temirke tarıg kergek bolup... “Tavuk yılı dördüncü ay yirmi ikinci günü bana Ögrüz Temir’e darı gerek olup...” (İzgi 1987: 118)

Tonguz yıl üçünç ay altı yigirmike manga usineke kebez kergek bolup... “Domuz yılı üçüncü ay on dördüncü gününde bana Usine’ye pamuk lâzım olup...” (İzgi 1987: 119)

Nesturî Hıristiyan Türklerde On İki Hayvanlı Türk Takvimi

11-12. yüzyıllarda Orta Asya’da Hıristiyanlığın yayılmasıyla, Türklerin bir kısmı da Nesturî Hıristiyanlığını benimsemişlerdi. Nesturî Hıristiyanlara ait Orta Çağdan kalma iki mezarlığın kitabelerinde on iki hayvanlı Türk takviminin izlerine rastlanmıştır. 1201 ve 1345 yıllarına ait bu iki mezarlıktaki yazılar Süryani alfabesiyle Süryanice ve Türkçe olarak yazılmıştır (Tekay 1994: 10). Bu mezar taşlarında bulunan yıl adları şöyledir: *Sıçgan* (sıçan), *Ud* (sığır), *Bars* (pars), *Tavişgan* (tavşan), *Lu* (ejder), *Yılan* (yılan), *Yunt* (at), *Koy* (koyun), *Biçin* (maymun), *Takagu* (tavuk), *İt* (köpek), *Tonguz* (domuz).

Bu mezar kitabelerinden birinde şunlar yazılıdır:

Aleksandros han sakıs min altı yüz yegirmi üç erdi. Türkçe yıl sıçgan erdi. Bu kuvra mengü-taş tay kopuzçının turur. Yâd bolsun.

“İskender han yılına göre bin altı yüz yirmi üç idi. Türk yılına göre Sıçan yılı idi. Bu ebedî taş kopuzcunundur. Hatırlansın.” (Tekay 1994: 10)

1316 tarihli bir mezar taşında ise “Yılan yılı. Burası Bogos’un oğlu Genç Karaca’nın mezarıdır” yazmaktadır (Turan 1941: 56).

Altın Ordu Sahasında On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Altın Ordu hanlarının yarlıklarında da on iki hayvanlı Türk takvimi ile tarih atıldığı görülmektedir. Sözgelimi, Timür Kutlug yarlığında şöyle yazar:

Tarih sekiz yüzde, Bars yıl şaban ayı altıncı gününde, Özü suyu kenarında Maceveran’da bitildi. “Tarih sekiz yüzde, Pars yılı şaban ayının altıncı gününde, Özü ırmağı kenarında Maceveran’da yazıldı.”

Toktamış’ın Litvanya kralına gönderdiği yarlıkta şöyle yazmaktadır:

Yarlık tutduk Takagu yıl tarih yedi yüz toksan beşde recep ayının sekiz yangıda Orda Danda erürde bitikledimiz. “Yarlık tuttuk Tavuk yılı tarih yedi yüz doksan beşte recep ayının sekizinci gününde Orda Dan’da iken yazdık.” (Turan 1941: 60).

Kazan hanlığını kuran Uluğ Muhammed hanın 14 Mart 1428 tarihinde Osmanlı padişahı Sultan İkinci Murad’a yazdığı yarlıkta da on iki hayvanlı takvim kullanılarak tarih bildirilmiştir. Yarlığın son kısmı şöyledir:

Yıl Biçin, Orda Özü yakasında erürde bitildi.

“Maymun yılı, Orda Özü kıyısında iken yazıldı.” (Kurat 1972: 352)

Mançu ve Moğollarda On İki Hayvanlı Takvim

Eski Türk ve Çin kültürleriyle etkileşime giren çeşitli Asya kavimleri arasında da on iki hayvanlı takvim sisteminin kullanıldığı bilinmektedir. Moğol, Mançu ve Tibet kültürlerinde on iki hayvanlı takvim geniş bir yere sahiptir. Mançu ve Moğollarda on iki hayvanlı takvim şu yıllardan meydana gelir (Golden 1982: 199):

Mançu	Moğol	
<i>Singeri</i>	<i>Kulugana</i>	(sıçan)
<i>İhar</i>	<i>Üker</i>	(öküz)
<i>Tasha</i>	<i>Bars</i>	(pars)
<i>Gôlmahôn</i>	<i>Taulai</i>	(tavşan)
<i>Muduri</i>	<i>Luu</i>	(ejder)
<i>Meihe</i>	<i>Mogai</i>	(yılan)
<i>Morin</i>	<i>Morin</i>	(at)
<i>Honin</i>	<i>Konin</i>	(koyun)

<i>Bonio</i>	<i>Beçin</i>	(maymun)
<i>Ciko</i>	<i>Takiya</i>	(tavuk)
<i>İndahôn</i>	<i>Nokai</i>	(köpek)
<i>Ulgıyan</i>	<i>Gakai</i>	(domuz)

Orta Çağ Moğol kaynaklarında da on iki hayvanlı takvime dair bilgiler mevcuttur. Reşidüddin'in *Câmiü't-Tevarih* adlı eserinde on iki hayvanlı takvimdeki Moğolca-Türkçe hayvan adları şöyle sıralanır (Golden 1982: 200-201).

قولقنه نیل	(qulq ^{na} yıl)
هوکار نیل	(hükâr yıl)
بارس نیل	(bars yıl)
تولی نیل	(t ^{ul} i yıl)
لوی نیل	(lui yıl)
موقای نیل	(moqai yıl)
مورین نیل	(morin yıl)
قونین نیل	(qoyin yıl)
بیجین نیل	(bicin yıl)
تاوق نیل	(tavuq yıl)
ذوقای نیل	(noqai yıl)
قاقا نیل	(qaqa yıl)

Çinlilerin ve eski Türk takvim sistemini muhafaza eden Türk boylarının aksine, Moğollar on iki yıllık devreyi Sıçan yılından değil, Kaplan (Pars) yılından başlatırlar (Ligeti 1998: 287).

On iki yıllık devreyi Tavşan yılından başlatan Tibet kültüründe ise yıllar şu sırayı takip ederler: Tavşan, Ejder, Yılan, At, Koyun, Maymun, Tavuk, Köpek, Domuz, Sıçan, Öküz, Kaplan (Ligeti 1998: 288).

Japon kültüründe de on iki hayvanlı takvim şu sırayı takip eder: Fare, Öküz, Kaplan, Tavşan, Ejderha, Yılan, At, Koyun, Maymun, Horoz, Köpek, Domuz (Güvenç 1995: 96).

4. Modern Dönem Türk halkları ile Komşu Halklarda On İki Hayvanlı Takvim

Tarihî belgelerden anlaşıldığı üzere, on iki hayvanlı takvim sistemi eski Türk kültür ve

medeniyetinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu takvim sisteminin, geniş bir coğrafyaya yayılmış Türk toplulukları arasında günümüzde dahi kullanıldığını görmek, Türk kültürü ve dilinin etkileşim sahasını da belirlememize yardımcı olmaktadır. On iki hayvanlı takvim sisteminin kültürel etkileşim vasıtasıyla yayıldığı bütün sahayı ayrıntılarıyla incelemek bu makalenin konusunu açacağından, makalemizi kuzey Türklük sahasından örneklerle kısıtlamak zorunda kaldık. Bu sebeple, on iki hayvanlı takvimi kültürlerinde yaşatan Orta Asya ve Altaylı Türk boylarından Hakaslar, Kırgızlar ve Kazaklar, Kafkasların kuzey düzlüklerinde yaşayan Nogaylar, Kafkas dağlarının yüksek kısımlarında yaşamakta olan Karaçay-Malkarlılar ile Kırım ve Polonya civarında yaşayan az sayıdaki Karaimlerin takvimlerinden örnekler vermekle yetineceğiz. Bu arada bu Türk boylarıyla kültürel etkileşime girerek on iki hayvanlı takvim sistemini kültürlerine kabul eden çeşitli Asya ve Kafkas halklarının takvimlerinden de örnekler vereceğiz.

Hakaslarda On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Hakaslar arasında 1876 yılından itibaren Hıristiyanlığın yayılmaya başlamasından evvel, on iki hayvanlı eski Türk takvim sisteminin yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu takvim sistemine göre altmış yıllık sürenin tamamı “pükül” adını alırken, bu süre kendi içerisinde de on ikişer yıllık beş bölüme ayrılır ve bunların her birine “müçe” adı verilir (Butanayev 1994: 457).

On iki hayvanlı Hakas takviminde yıllar şu adları taşırlar: *Küske çılı* (Fare yılı), *İnek çılı* (İnek yılı), *Tülgü çılı* (Tilki yılı), *Hozan çılı* (Tavşan yılı), *Kileski çılı* (Kertenkele yılı), *Çılan çılı* (Yılan yılı), *Çılgı çılı* (At yılı), *Hoy çılı* (Koyun yılı), *Kizi çılı* (İnsan yılı), *Tanah çılı* (Tavuk yılı), *Aday çılı* (Köpek yılı), *Sosha çılı* (Domuz yılı) (Butanayev 1994: 462)

Hakas takviminde farklı yıl isimlerine rastlanmaktadır. Örneğin, diğer takvimlerde rastlanan *kaplan-pars* yılı burada *tilki* yılıdır. Diğer takvimlerdeki *ejderha* yılı burada *kertenkele* yılıdır. Bir başka ilginç yıl adı da, diğer takvimlerdeki *maymun* yılına karşılık gelen *insan* yılıdır.

Hakas folklorunda insan hangi yılda doğarsa o yılın özelliğini alır. İnsanın karakterini ve gelecekteki hayatını doğduğu yıl belirler. Hakaslara göre yılların özellikleri Butanayev 1994’te şöyle açıklanmıştır:

Fare (Küske) yılı: Bu yılda doğan erkekler akli başında ve tutumlu olurlar. Kendi duygularını saklayabilen, sakin, ılımlı kişilerdir. Bazen neşeli olan bu insanlar, sakin görünüşlü olsalar da, aslında saldırgan ve sinirlidirler. Bu yılda doğan kadınlar kendilerini tutabilen ve öz güven sahibi kişilerdir.

İnek yılı: Bu yılda doğan insanlar çok çalışkan olurlar ve aileye çok fayda getirirler. Sabırlı, ağırkanlı ve kendini tutabilen insanlardır. Gelenekçi olduklarından yeniliklerden hoşlanmazlar. Bu yılda doğan kadınlar iyi ve dikkatli ev sahibesidirler.

Duygusal olurlar. Çocuk yetiştirmeyi bilirler.

Tilki (Tülgü) yılı: Bu insanlar duygusal ve karşı konulmaz olurlar. Sağlıkları ve zamanlarını amaçları uğrunda harcayabilirler. Hayatları sürprizlerle doludur. Çok güçlü ve ihtiraslı oldukları için mutlu olmaları zordur. Bu yılda doğan kadınların karşılıklı sevgi bulmaları zordur. Maddî sıkıntı çekerler ve aile hayatlarında problemleri olur.

Tavşan (Hozan) yılı: Bu yılda genellikle üstün yetenekli insanlar doğar. Toplumda kendi özellikleri ile öne çıkarlar. Çok duygusaldırlar. Bu yılda doğan kadınlar ağırbaşlı olmaları, ince zevkleri ve nezaketleriyle başkalarından farklı olurlar.

Kertenkele (Kileski) yılı: Bu yılda doğan insanlar sağlıklı ve güçlü olurlar. Kendilerine ve çevrelere karşı serttirler. İradeli ve ısrarcı oldukları için zor meseleleri kolayca çözerler. Zenginlik ve uyum bu yılın sembolüdür.

Yılan (Çılan) yılı: Bu yılda doğan insanlar sakin ve kendini tutabilen insanlardır. Anında karar verme yeteneğine sahiptirler. Somut olguları ilk izlenime tercih ederler. Bazen çok tembel olurlar. Bu yılda doğan kadınlar kocalarını seçmeyi ve kendilerine bağlamayı bilirler.

At (Çılkı) yılı: Bu yılda doğan erkeklerin hayatı hareketli geçer. Çok gururludurlar. Becerikli ve girişken olurlar. Ticarî problemleri çabuk çözerler. Bu yılda doğan kadınlar yönetmeyi severler. Kendi başlarına yaşamaya çalışarak çok erken aile kurarlar. Ruh hallerine göre davranıp, başladıkları işi çoğunlukla yarım bırakırlar.

Koyun (Hoy) yılı: Bu yılda doğan insanlar iyi kalpli, alçak gönüllü ve sağduyuludur. İnce zevk sahibi bu insanlar kültür alanında başarılı olurlar. Çok çalışkan ve sürekli bir arayış içinde, meraklı ve karamsardırlar. Bu yılda doğan kadınların yaratıcı yetenekleri vardır.

İnsan (Kizi) yılı: Bu yılda doğan insanlar her zaman bilgi peşinde olurlar. Meseleleri kolayca halledirler. Hafızaları çok kuvvetlidir. Çabuk kızar ve çabuk sakinleşirler. Bu yılda doğan kadınlar sevgide her zaman başarılı değillerdir. Çünkü çabuk sever, çabuk bırakırlar.

Tavuk (Tanah) yılı: Bu yılda doğanlar çok kabiliyetli, çalışmayı seven kişilerdir. Öz güvenleri güçlü olduğu için başarılması mümkün olmayan işleri yapmaya çalışırlar ve sonuçta bu hareketleri onlara üzüntü getirir. Kararlı görünmelerine rağmen ürkektirler. Bu yılda doğan kadınlar aile ocağının muhafızıdır. İyi ev sahibesi ve özenli hanımlardır.

Köpek (Aday) yılı: Bu yılda doğan insanların namuslu olmak, dürüstlük ve sadakat gibi vasıfları vardır. Başladıkları işi sonuna kadar götürürler. Genelde rahatsız insanlardır. Başkaları için çok çalışırlar. Bu yılda doğan kadınlar zarif ve akıllıdırlar. Sakin ve yalnız yaşamayı severler.

Domuz (Sosha) yılı: Bu yılda doğan insanlar fedakâr bir karaktere sahiptirler. Çok çabuk aldatıldıkları için hiç kimseyi aldatmazlar. Arkadaşları çok azdır. Her zaman dostluğa değer verirler. Çok dikkatli ve çok yönlü kişiler oldukları için değişik meslekler öğrenebilirler. Dışardan iyi kalpli görünseler de kindardırlar. Bu yılda doğan kadınlar iyi kalpli ve samimi olurlar. Gereksiz tartışmalara katılmaz, başkalarının fikirlerini dinlerler (Butanayev 1994: 464-467).

Kazaklarda On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Kazaklar da on iki hayvanlı takvimin on iki yıllık her bir devresine “*müşel*” veya “*müşe*” adını verirler (Aça 1994: 80). On iki yılı meydana getiren hayvanları “helâl ve haram” hayvanlar olarak ayıran Kazakların inanışına göre, haram hayvanların döneminde uğursuzluklar, tabii felâketler, kıtlıklar görülürken, helâl hayvanların döneminde bolluk, refah ve bereket görülür (Gayretullah 1977: 169).

On iki hayvanlı Kazak takviminde yıllar şu adları taşırlar: *Tışkan cılı* (sıçan), *Sıyır cılı* (sığır), *Bars cılı* (pars), *Koyan cılı* (tavşan), *Ultrı cılı* (ejder), *Cılan cılı* (yılan), *Cılka cılı* (at), *Koy cılı* (koyun), *Meşin cılı* (maymun), *Tavık cılı* (tavuk), *İt cılı* (köpek), *Tonguz cılı* (domuz).

Domuz yılında doğan Kazaklar bu hayvanın adını gizleyerek ona *Kara Geyik* derler. Kazaklar arasındaki yaygın âdete göre, bir insan doğduğu yıla mensup hayvanı öldüremez, kesemez. Bu âdet yalnız göçebe Kazaklar arasında değil, şehirli Kazaklar arasında da geçerlidir. (Turan 1941: 81).

“Koş Ağaç Kazakları” adı da verilen Altay Kazakları arasında on iki hayvanlı eski Türk takvimine ait izler yaşamaktadır. Burada tespit edilen bir halk türküsünde şu sözlere rastlanır:

*Cıyurmada casım bar, cılım meşin,
Kim biledi ölümding erte keşin.
Yirmi yaşındayım, yılım Maymun
Kim bilir ölümün erken ya da geç geleceğini*

Altay Kazakları Koyun yılının en bereketli yıl olduğuna inanırlar. Onlara göre At, Ejderha ve Maymun yılları da bereketlidir. Normal yıl olarak İnek yılı sayılır. Tavşan, Yılan, Sıçan ve Domuz yılları kıtlık yıllarıdır. Sıçan yılında kar çok olurken, Domuz yılında soğuk çok olur. Pars yılı için bir açıklama tespit edilememiştir (Samoyloviç 2000: 18).

Kırgızlarda On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Kırgızlar arasında yaşayan bir efsaneye göre, fare ile deve takvim içinde yer almak için tartışmaya girerler. O zaman diğer hayvanlar şöyle derler: “Güneşin doğuşunu

ikinizden hangisi önce görürse, takvimde o yer alacak." Uzun boyuna güvenen deve, sakince sabaha kadar güneşin doğuşunu beklemek için durur. Bunu gören fare telâşlanmaya başlar. Sonunda aklına bir fikir gelir. "Devenin kulağına çıkarsam, güneşi ilk gören ben olurum." der. Öyle de yapar. Tam güneş doğarken, tırmanıp devenin kulağına çıkar, güneşin doğuşunu deveden önce görüp, inip kül yığınının girerek saklanır. Deve güneşin doğuşunu kendinden önce gören fareye kızarak, kül yığını içinde aramaya başlar. Devenin külde ağnması bu yüzdendir derler (Soltonoev 2000: 18). Buna benzer bir rivayet Kazak ve Tuva folklorunda da yer almaktadır.

On iki hayvanlı Kırgız takviminde yıllar şu adları taşırlar: *Çıçkan* (sıçan), *Uy* (sığır), *Bars* (pars), *Koyon* (tavşan), *Uluu* (ejder), *Cılan* (yılan), *Cılka* (at), *Koy* (koyun), *Meçin~Maymıl* (maymun), *Took* (tavuk), *İt* (köpek), *Donguz* (domuz).

Kırgız Türkçesinde on iki yıllık devirlere *müçöl* adı verilir. Bir Kırgız ninnisinde *müçöl* şöyle söz konusu edilir:

Ömrün uzun olsun
Yaylan güzel olsun
Neslin çoğalsın
Akrabaların kanat olsun
Yedi "müçöl" yaşayasın
(Akmataliyev 2001: 165)

Kırgızların Manas destanında da on iki hayvanlı Türk takviminin izleri karşımıza çıkar. Destanın bir bölümünde *Cılan* (Yılan) ve *Cılka* (At) yıllarının adları şöyle geçer:

Attanbaçı çong Coloy! Atlanmasana ulu Coloy!
Cılan cılı cılsangçı! Yılan yılı sürünsene!
Cılka cılı o cerde At yılı o yerde
Barıp uruş salsangçı! Gidip savaşınsana! (Yıldız 1995: 732)

Destanın bir bölümünde de *Bars* (Kaplan~Pars) yılının adı şöyle geçer:

Cıyrma beşte caşım, cılıng Bars Yirmi beşte yaşın, yılın Pars (Kaplan)
Oşo bıyıl müçölüing Onun için bu yıl müçölün (Yıldız 1995: 732)

Burada destan kahramanının Pars yılında yirmi beş yaşına girdiği, dolayısıyla hayatında iki *müçöl* (24 yıl) devrettiği anlaşılmaktadır.

Kırgızlarla kültürel etkileşim içinde bulunan Güney Kırgızistan Tacikleri arasında da on iki hayvanlı takvim sistemi yaşatılmaktadır. Ancak Tacikler yılların adlarını Fars~Tacik dilinde söylemektedirler. Yılların taşıdıkları adlar şöyledir (Golden 1982: 199): *Muş* (sıçan), *Bakar~Pada* (sığır), *Palañ* (pars), *Kargöş* (tavşan), *Lahan~Nahan* (ejder), *Mar* (yılan), *Aspi* (at), *Gaspan* (koyun), *Hamdüynö* (maymun), *Murk* (tavuk), *Sak* (köpek), *Kuk* (domuz).

Nogaylarda On İki Hayvanlı Türk Takvimi

17-18. yüzyıllarda Kafkasların kuzeyindeki bozkırlara dağınık bir biçimde yerleştirilen Nogay Tatarları da on iki hayvanlı takvim sistemini kültürlerinde yaşatmaktadırlar. Nogayların on iki hayvanlı takvimlerinde şu hayvanlar yer alır: *Şışkan* (sıçan), *Sıyır* (sığır), *Bars* (pars), *Koyan-Tavşan* (tavşan), *Ulu-Balık* (ejder-balık), *Yılan* (yılan), *Yılka* (at), *Koy* (koyun), *Meşin-Maymıl* (maymun), *Tavık* (tavuk), *İyt* (köpek), *Dongız* (domuz) (Kereytov 1989: 93).

Nogaylar da on iki yıllık bir devreye *müşel* adını verirler. On iki yılını dolduran kimseye Nogaylar *Bir müşelge toldıñ* "Bir müşel'i doldurdun" derler.

Nogay folklorunda her yılın nasıl geçeceğine dair inanışlar vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Koy (Koyun) yılında tarlalardaki ürün iyi olur. Hayvanlarda hastalık olmaz. Koyunların yünleri bol olur.

Ulu-Balık (Ejder-Balık) yılında soğuk çok olur. Sular donar. Kar az yağar. Yıl kurak geçer.

Yılan yılında kış iyi geçer. Bu yıl iyi yıllar arasında sayılır.

Yılka (At) yılında atların gücü tükenir. Bir çok at telef olur.

İyt (Köpek) yılı hayvan yetiştiricileri için kötü bir yıldır.

Şışkan (Sıçan) yılı iyi ve sıcak bir yıldır. Ürünler bol yetişir.

Nogaylar bazı yıllar için atasözleri ve deyimler de kullanırlar. Sözelimi,

Yılan yılı için:

Atı suvık bu yıldıñ, onman ne şıgarayaksıñ « Adı soğuk bu yılın, ondan ne çıkaracaksın. »

Bars (Pars) yılı için:

Bars yılında bəri biter, bəri bitpese de tarı biter « Pars yılında her şey yetişir, her şey yetişmese de danı yetişir. »

Yılka (At) yılı için:

Yılka yılıñ aldıñda, yıldıraydı sakalıñ «At yılın önünde, parlıyor sakalın. »
(Kereytov 1989: 96)

Karaçay-Malkarlılarda On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Kafkasların yüksek ve dağlık kesimlerinde, hayvancılığa dayalı bir ekonomik sistem içerisinde hayatlarını sürdüren Karaçay-Malkarlılar açısından da on iki hayvanlı takvim sistemi büyük önem arz etmektedir. Karaçay-Malkar takvimindeki hayvan adları şöyledir: *Çıçhan cıl* (Sıçan), *Sıyır-Ögüz-İynek cıl* (Sığır-Öküz-İnek), *Kablan-Bars*

cıl (Kaplan~Pars), *Koyan cıl* (Tavşan), *Balık~Çabak cıl* (Balık), *Cılan cıl* (Yılan), *Cılkı~At~Biye cıl* (At), *Koy cıl* (Koyun), *Maymul cıl* (Maymun), *Kuş~Tavuk cıl* (Kartal~Tavuk), *İt cıl* (Köpek), *Tonguz~Kaban cıl* (Domuz) (Şamanov 1989: 10).

Karaçay-Malkarlılar da kimi yılların iyi, kimi yılların kötü geçeceğine dair bir inancı folklorlarında muhafaza ederler. Yıllara göre, bunlardan bazıları şöyledir:

Koyan (Tavşan) yılı zor bir yıldır. Açlık ve kıtlık görülür.

Cılan (Yılan) yılı da açlığın ve kıtlığın yaşandığı yıllardandır. (Bayramuklanı 1996: 225)

Cılkı (At), *İynek* (İnek), *Kaban* (Domuz), *İt* (Köpek), *Kablan~Bars* (Kaplan~Pars) yılları iyi yıllar olarak kabul edilir. Bu yıllarda bolluk, bereket olduğuna inanılır. Halk arasında bu yıllar için şöyle söylenir:

Kaban cıl - melhum cıl (Domuz yılı - bereket yılı)

İynek cıl - tınç cıl (İnek yılı - refah yılı)

Çerkes ve Abazalarda On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Karaçay-Malkarlıların kuzey ve batı yönlerindeki bölgelerde yaşamakta olan Adige (Çerkes) ve Abaza halklarının kültürlerinde de on iki hayvanlı Türk takvimine rastlanması, bu halklar ile Karaçay-Malkarlılar arasındaki yüzlerce yıllık kültürel etkileşime bir örnek teşkil etmektedir. Kendilerine Adige adını veren ve Kabardey, Besleney, Bjeduş, Şapsığ, Abzeh gibi kabilelerden teşekkül eden Çerkesler ile kendilerine Aşuva~Aşkaruva adlarını veren Abazalar Kafkasya'nın batı bölgelerinin eski yerli halklarından kabul edilmektedirler. Kafkas dil ailesinin Adige-Abhaz bölümünü oluşturan Çerkes ve Abaza dilleri, Karaçay-Malkar ve Nogay Türkçesinden pek çok kelimeyi de ihtiva etmektedir. Nitekim on iki hayvanlı takvimi meydana getiren hayvan adları bu dillerde Karaçay-Malkar Türkçesindeki aslı şekilleri ile yaşatılmaktadır.

Çerkes halk takviminde onların Karaçay-Malkarlılardan aldıkları *cıl* (yıl) sistemi kullanılmaktadır. On iki hayvanlı eski Türk takviminden farklı olarak, Çerkes takviminde yılın başlangıcı Sıçan~Fare yılı değil, Örümcek yılıdır (Meretuko 1998: 33).

Çerkes ve Abazalarda takvimi meydana getiren hayvan adları ve onların kendi dillerindeki karşılıkları şöyledir:

Çerkes	Abaza
<i>Şuşhen</i> (Dzigue)	<i>Şışkan</i> (Hivnapı) (Sıçan)
<i>Sıyır</i> (Çem)	<i>Sıyır</i> (Ju) (Sığır)
<i>Bars</i> (Bars)	<i>Bars</i> (Bars) (Pars)

<i>Kueyan</i> (Thekumeki)	<i>Kuayan</i> (Aja)	(Tavşan)
<i>Ulu</i> (Bec)	<i>Ulu</i> (—)	(Örümcek~Ejder)
<i>Cılan</i> (Ble)	<i>Cılan</i> (Ştañçvı)	(Yılan)
<i>Cılka</i> (Şı)	<i>Cılka</i> (Tşan)	(Yılkı~At)
<i>Kuey</i> (Mel)	<i>Kuay</i> (Vasa)	(Koyun)
<i>Meyhim</i>	<i>Meşin</i> (Mayşin)	(Maymun)
<i>Tauku</i> (Çed)	<i>Tavık</i> (Kutu)	(Tavuk)
<i>İt</i> (He)	<i>Yıt</i> (La)	(Köpek)
<i>Donguz</i> (Khue)	<i>Donguis</i> (Hua)	(Domuz)

Çerkesler *Maymun* yılına kendi dillerinde “Kâbe Kurdu” anlamına gelen *Çebe Hemlivum* adını da verirlerdi. İyi ve kötü yılları ayıran Çerkeslere göre Köpek, Koyun ve Kâbe Kurdu yılları bereketli, Tavuk ve Yılan yılları ise bereketsiz ve hastalık getiren yıllar sayılırdı. Çerkeslerin inançlarına göre Tavşan ve Domuz yıllarında savaş kaçınılmazdı (Meretuko 1998: 33-34).

Gürcülerde On İki Hayvanlı Türk Takvimi

On iki hayvanlı takvim sistemine Kafkas Ötesi kavimlerinden Gürcülerde de rastlanması, kültürel etkileşimin yayıldığı geniş saha hakkında bir fikir edinmemize yardımcı olacaktır. Gürcülerin Avrasya bozkırlarındaki Türk-Moğol kökenli göçebe kavimlerle 1500 yıldan beri temas içinde oldukları bilinmektedir. Kafkas Ötesi'nin siyasî, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmesini derinden etkileyen bu temasların izleri Gürcü sosyo-kültürel yapısında olduğu gibi, Gürcü dilindeki Türkçe kelimelerle de yansımaktadır. Bu kültürel etkileşimin en ilginç örneklerinden biri de Gürcü kültüründeki on iki hayvanlı takvim sistemidir (Golden 1982: 377).

Gürcü kaynaklarında on iki hayvanlı takvim sisteminin Moğol ve Türk varyantları muhafaza edilmiştir. Bunlardan biri *Žamta*'aagmcereli adlı bir vak'anüvisin 14. yüzyılda yazdığı bir eserde karşımıza çıkan takvimdir. Kafkas Ötesi ve İran'da Moğol hâkimiyetinin ve Moğol siyasî-kültürel hayatının hüküm sürdüğü bir dönemde kaleme alınan bu eserdeki on iki hayvanlı Gürcü takvimi Moğol etkisi taşımaktadır (Golden 1982: 198).

1658-1736 yılları arasında yaşamış olan Gürcü keşişi Sulhan-Saba Orbeliyani'nin bırakmış olduğu bir eserde ise on iki hayvanlı Gürcü takviminin Türk varyantı göze çarpmaktadır. On iki hayvanlı Gürcü takviminin Moğol ve Türk varyantları ile, hayvanların Gürcü dilinde taşıdıkları adlar şöyledir:

Žamta'aagmcerele	Sulhan-Saba Orbeliani	Gürcüce
14. yüzyıl (Moğol)	17. yüzyıl (Türk)	
<i>Kulgun</i>	<i>Siç'an</i>	Tagva (sıçan)
<i>Ukur</i>	<i>Udi</i>	Zroha (sığır)
<i>Parsin</i>	<i>Baars</i>	Avazis (pars)
<i>Tavlain</i>	<i>Tuşkan</i>	Kurdegeli (tavşan)
<i>Lui</i>	<i>Lui</i>	Hvitki (ejder)
<i>Mogil</i>	<i>Yılan</i>	Gveli (yılan)
<i>Morin</i>	<i>Yunt</i>	Tsheni (at)
<i>Koni</i>	<i>Kuy</i>	Tshovari (koyun)
<i>Meçin</i>	<i>Piçin</i>	Kapuzuna (maymun)
<i>Tagan</i>	<i>Takka</i>	Katami (tavuk)
<i>Nohin</i>	<i>Yit</i>	Yagli (köpek)
<i>Kakain</i>	<i>Tanguz</i>	Gori (domuz)

Karaimlerde On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Son olarak, Türk dünyası içerisinde Yahudiliği benimsemiş küçük bir zümre olarak yaşamakta olan Karaimler arasındaki on iki hayvanlı takvim sistemine bir göz atalım. Takvini meydana getiren hayvan adlarının Karaimlerde de eski Türk kültürünü yansıttığı dikkati çekmektedir. Karaimlerin "Ulug Ata Sanavı" adını verdikleri takvimdeki hayvan adları şöyledir (Altınkaynak 2006: 48) : *Sıçkan* (sıçan), *Sıgır* (sığır), *Pars* (pars), *Koyan* (tavşan), *Uluw* (ejder), *Yılan* (yılan), *Yılki* (at), *Koyun* (koyun), *Meçi* (maymun), *Tavuk* (tavuk), *İt* (köpek), *Kaban* (domuz).

5. Sonuç

Farklı kültürlerde, yılların taşıdığı özelliklerin de farklı olduğu dikkati çekmektedir. Bunda, her kültürün geçirdiği tarihî ve sosyo-kültürel süreçlerin yanı sıra, her kültür çevresinin içinde yer aldığı coğrafi şartlar da rol oynamaktadır.

Altay Kazaklarına göre Sıçan yılında kar çok yağar ve kıtlık olur inancına karşılık, Nogaylarda Sıçan yılı ürünlerin bol yetiştiği iyi ve sıcak bir yıldır.

Koyun yılının bereket yılı olduğu bütün kültürler tarafından kabul edilir. Altay Kazaklarına göre Koyun yılı en bereketli yıldır. Nogaylar da Koyun yılında tarlalardaki ürünlerin iyi yetişeceğine ve koyunların yünlerinin bol olacağına inanırlar. Çerkes takvimine göre de Koyun yılı bereket yılıdır.

Nogaylar Ejder yılının çok soğuk geçeceğine, karın az yağacağına ve kuraklık olacağına inanırlarken, Altay Kazakları bu yılın bereketli olacağına inanırlar.

Altay Kazaklarına ve Karaçay-Malkarlılara göre Tavşan yılı açlık ve kıtlık yılıdır. Çerkeslere göre de Tavşan yılında savaşlar çok olur.

Altay Kazakları ve Karaçay-Malkarlılar At yılının bereketli olduğuna inanırlar.

İnek yılı Altay Kazaklarına göre normal bir yıl iken, Karaçay-Malkarlılar İnek yılının refah yılı olduğuna inanırlar.

Nogaylar Yılan yılında kışın iyi geçeceğine inanırlarken, Karaçay-Malkarlılar bu yılın açlık ve kıtlık yılı olacağını düşünürler. Çerkeslere göre de Yılan yılı bereketsiz bir yıldır. Altay Kazakları da Yılan yılının kıtlık yılı olduğuna inanırlar.

Karaçay-Malkarlılar Domuz yılının bereket yılı olduğuna inanırlarken, Altay Kazaklarına göre Domuz yılı kıtlık yılıdır. Çerkesler de Domuz yılında savaşların çok olacağına inanırlar.

Nogaylar ve Karaçay-Malkarlılar Pars yılının bereketli ve iyi bir yıl olduğuna inanırlar.

On iki hayvanlı takvimi meydana getiren hayvan adlarının tarihî devirlere ve toplumların coğrafi konumlarına göre farklılıklar göstermekte olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca her toplumun kendi kültürü-dili-lehçesi çerçevesinde hayvan adlarının değişiklik gösterdiği de görülmektedir. Kültürel yapının önemli unsurlarından biri olan on iki hayvanlı takvim sisteminin, kültürel etkileşim vasıtasıyla coğrafi bakımdan yer değiştirerek birbirinden farklı çeşitli toplumlara yayıldığı yukarıdaki bilgiler ışığında görülmekte ve anlaşılmaktadır. Bir kültür unsuru olan on iki hayvanlı takvim sisteminin, her toplumun kendi sosyal yapısına uyum sağlayacak tarzda özümsemişi ve farklı varyantların ortaya çıktığı dikkati çekmektedir. Bu da, makalemizin giriş bölümünde ileri sürdüğümüz *'her kültür yabancı kültür unsurlarını kendi toplumsal bünyesine uyum sağlayacak biçimde özümseyerek alır'* tezini doğrulamaktadır.

Kaynaklar

- AÇA Mehmet (1994) On iki hayvanlı Türk takvimi etrafında teşekkül etmiş bazı efsaneler ve bunlara bir ek. *Erciyes*, 17 (200), Ağustos, 80-82.
- AKMATALİYEV Abdilcan (2001) *Kırgız folkloru ve tarihî kahramanlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları.
- ALTINKAYNAK Erdoğan (2006) *Tozlu zaman perdesinde Kırm Karayları*. Haarlem: SOTA yayınları.
- ARAT R. Rahmeti (1987) Eski Türk hukuk vesikaları. *Makaleler*, Cilt I, 506-572.
- ATALAY Besim (1985) *Divanü Lügat-it-Türk tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- BAYÇOROV S. Ya. (1989) *Drevne-Türkskie Runičeskie Pamyatniki Evropi*. Stavropol.
- BAYRAMUKLANI Halimat (1996) *Çaşavum-Aotobiografiyalı kitab*. Çerkessk.

- BUTANAYEV V. (1994) Hakas takvimi. *Türk Dili*, (510), Haziran, 457-468.
- ÇAY Abdullah M. (1993) *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- EBERHARD W. (1996) *Çin'in şimal komşuları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu yayınları.
- ESİN Emel (2002) İç Asya'da milattan önceki bin yılda Türklerin atalarına atfedilen kültürler. *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, I. Cilt, 494-517.
- GABAİN Annemarie Von (1998) Eski Türkçe. *Tarihi Türk Şiveleri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara, 29-66.
- GAYRETULLAH Hızır Bek (1977) *Altaylarda kanlı günler*. İstanbul.
- GOÇİYAEVA, S.A. ve H.İ. SÜYÜNÇEV (1989) *Karaçay-Malkar Orus Sözlük=Karaçayev-Balkarsko Russkiy Slovar*. Moskva: Russkiy Yazık.
- GOLDEN Peter B.(1982) The twelve-year animal cycle calendar in Georgian sources. *Acta Orientalia*, XXXVI, (1-3), 197-206.
- GOLDEN Peter B. (2002) *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev:Osman Karatay). Ankara: KaraM Yayınları.
- GÜVENÇ Bozkurt (1995) *Japon kültürü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İZGİ Özkan (1987) *Uygurların siyasî ve kültürel tarihi (Hukuk vesikalarına göre)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- KAFESOĞLU İbrahim (1991) *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- KEREYTOV R.H. (1989) Narodny kalendary i kalendarnaya obryadnost Nogaytsev. *Kalendar i kalendarnaya obryadnost narodov Karaçayev-Çerkesii*. Çerkessk, 91-142..
- KURAT Akdes Nimet (1972) *IV-XVIII. yüzyıllarda Karadeniz kuzeyindeki Türk kavimleri ve devletleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, DTCF yayınları.
- LİGETİ L. (1998) *Bilinmeyen İç Asya*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- MERETUKO M.A. (1998) Çerkeslerde eski takvimler. *Nart*, (5), Ocak-Şubat, 33-34.
- NECİP Emir Necipoviç (1995) *Yeni Uygur Türkçesi sözlüğü* (çev. İktil Kurban). Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- NUR Rıza (1981) *Türk tarihi*. Cilt 12. İstanbul: Toker yayınları.
- ORALTAY Hasan (1984) *Kazak Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları yayınları.
- ORKUN Hüseyin Namık (1994) *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- PAASONEN H. (1950) *Çuvaş sözlüğü*. İstanbul.
- RASONYÍ L. (1988) *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- SAMOYLOVİÇ A.N. (2000) Altay Kazaklarının takvimi. *Yüce Ereğ*, 2 (19), Kasım, 18.
- SOLTONOEV Belek (2000) Kırgız halk takvimi. *Yüce Ereğ*, 2 (16), Ağustos, 18-20.
- ŞAMANOV İ.M. (1989) Kalendary i kalendarnaya obryadnost Karaçayevtsev i Balkartsev. *Kalendar i kalendarnaya obryadnost narodov Karaçayev-Çerkesii*. Çerkessk, 5-48.
- TAVKUL Ufuk (2000) *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- TEKAY Sabri (1994) Takvimin evrimi. *Bilim ve Teknik*, 27 (314), Ocak, 6-12.
- TEKİN Talat (1987) *Tuna Bulgarları ve dilleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- TEKİN Talat (1988) *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- VOVIN Alexander (2004) Some Thoughts on the Origins of the Old Turkic 12-Year Animal Cycle. *Central Asiatic Journal*, 48 (1), 118-132.
- YILDIZ Naciye (1995) *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.
- YUDAHİN K.K. (1988) *Kırgız sözlüğü* (2 cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

Ufuk Tavkul

Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-batı (Kıpçak) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları AD öğretim üyesi.

Adres: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-batı (Kıpçak) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları AD- 06100 Sıhhiye ANKARA / TÜRKİYE

E-posta: tavkul@humanity.ankara.edu.tr

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 10 Ocak 2007

Yayına kabul edildiği tarih: 20 Şubat 2007

E-yayın tarihi: 27 Mart 2007

Çıktı sayfa sayısı: 21

Kaynak sayısı: 39